

Προϋποθέσεις και υποθέσεις για τη μελέτη της συνείδησης: Η βούληση και η κατασκευή του υποκειμενικού εαυτού

Θανάσης Πρωτόπαπας
1 Ιουλίου 2006

Το πλαίσιο της παρουσίασής μου είναι η αναζήτηση ενός θεωρητικού μοντέλου του νου το οποίο να είναι πλήρες, δηλαδή να περιγράφει ικανοποιητικά τόσο τις συνειδητές όσο και τις μη συνειδητές νοητικές διεργασίες. Ένα τέτοιο θεωρητικό μοντέλο θα πρέπει να καλύπτει πλήρως τα ευρήματα της πειραματικής ψυχολογίας, να υποστηρίζεται μέχρι λεπτομερειακής αναγωγής από τις νευροεπιστήμες και ιδανικά να υλοποιείται σε υπολογιστικά συστήματα ελέγχου υποθέσεων και παραγωγής νέων προβλέψεων.

Το θέμα της σημερινής παρουσίασης είναι η κατασκευή του υποκειμενικού εαυτού, ο οποίος αποτελεί το υποκείμενο όλων των συνειδητών καταστάσεων. Θα υποστηρίξω ότι ο εαυτός είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την εμφάνιση της υποκειμενικότητας, δηλαδή της πλήρους συνείδησης, όπως τη νιώθουμε και την κατανοούμε οι άνθρωποι, και θα προτείνω ότι κατασκευάζεται κατ' αναλογία προς άλλες συνειδητές καταστάσεις όπως είναι τα αισθητηριακά αντιλήμματα, με τη διαφορά ότι αντί για φυσικό ερέθισμα από το περιβάλλον αναφέρεται σε ένα εσωτερικό μοντέλο νοητικής λειτουργίας. Θα εφαρμόσω την υπόθεση της κατασκευή αυτής στο φαινόμενο της βούλησης για να συνδέσω τα προβλήματα αιτιότητας με τα προβλήματα συνειδητότητας, και θα εξετάσω επιμέρους πτυχές της υποκειμενικότητας, σε σχέση με τη λειτουργική ικανότητα της αναδρομής και τη γλώσσα, καθώς και αναφορικά με την αναγκαιότητα επιπλέον προϋποθέσεων για την ανάδυση της υποκειμενικότητας ως συνειδητής εμπειρίας.

Διευκρινίζω εξ αρχής πως δεν προσφέρω λύσεις στα προβλήματα αλλά απλώς «προγραμματικές δηλώσεις» υπό τη μορφή μεθοδολογικών προτάσεων. Με ενδιαφέρει καταρχήν να τεθούν τα σωστά ερωτήματα και εν συνεχεία να επιλεγούν τα κατάλληλα εργαλεία προσέγγισης τους για την εξεύρεση των απαντήσεων

Αρχικά θα παρουσιάσω και δικαιολογήσω ορισμένες βασικές αρχές ως υποθέσεις εργασίας.

Πρώτη βασική αρχή είναι ότι δεν υπάρχει «νοητική δύναμη» στη φύση, δηλαδή δεν υπάρχει δύναμη διαφορετική από τις γνωστές στη φυσική ούτε και αντίστοιχη ουσία διαφορετική από τη φυσική ύλη. Αυτό αντιστοιχεί σε μια υπόθεση εργασίας κατά την οποία αναζητούμε θεωρητικές περιγραφές που δεν περιλαμβάνουν όρους έξω από τη γνωστή φυσική, διότι κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε ριζική ανατροπή της φυσικής (πράγμα όχι αδύνατο, αλλά μάλλον μικρής πιθανότητας).

Ειδικότερα, εφόσον οι πράξεις των οργανισμών αποτελούν φυσικά φαινόμενα θα πρέπει να έχουν και φυσικές αιτίες, δηλαδή δυνάμεις και αλληλεπιδράσεις από τις γνωστές στη φυσική και τίποτα άλλο. Δεν έχουμε κανένα λόγο να υποθέσουμε πως η αιτία κίνησης του ποδιού μιας σαύρας διαφέρει σε κάτι σημαντικό από την αιτία κίνησης του ποδιού ενός πιθήκου ή ενός ανθρώπου. Η επιτυχία της φυσικής στην περιγραφή των φυσικών φαινομένων δεν αφήνει περιθώρια αναφορά σε μη φυσικές δυνάμεις ή οντότητες χωρίς συγκεκριμένη εξήγηση και τεκμηρίωση.

Δεύτερη βασική αρχή είναι ότι η υποκειμενικές εντυπώσεις, η ενδοσκόπηση, η διαίσθηση γενικότερα, καθώς και οι απλοϊκές αντιλήψεις του «κοινού νου», δεν αποτελούν επεξηγηματικό στοιχείο, δηλαδή καμία αιτιολόγηση δεν μπορεί να θεωρηθεί τεκμηριωμένη αν βασίζεται σε τέτοιες υποκειμενικές εντυπώσεις. Η στήριξη της θέσης αυτής είναι διττή: αφενός η επιστημονική πρόοδος ιστορικά συνίσταται σε μια αλληλουχία απόρριψης κοινά αποδεκτών θέσεων, και αφετέρου η υποκειμενική εντύπωση είναι αποδεδειγμένα ανακριβής σε μια πληθώρα καλά τεκμηριωμένων περιπτώσεων.

Για παράδειγμα, η φυσική προόδευσε όποτε ο άνθρωπος ξεπέρασε την απλοϊκή και περιορισμένη διαίσθησή του και αναγνώρισε γενικεύσεις και νόμους που αντιβαίνουν στον κοινό νου (επίπεδη γη, περιστροφή γύρω από ήλιο, αδράνεια, βαρύτητα, ταχύτητα φωτός, κβάντιση μεγεθών, καμπυλότητα χωροχρόνου, δυαδική υπόσταση κλπ). Γενικεύοντας από το παράδειγμα αυτό, υποστηρίζω πως για την πρόοδο της γνώσης μας για τη συνείδηση θα πρέπει να αποζητούμε και να εξετάζουμε κυρίως τις ανατρεπτικές υποθέσεις που αντιβαίνουν στον κοινό νου και να απορρίπτουμε

τις κοινά αποδεκτές προσεγγίσεις οι οποίες εδώ και χιλιάδες χρόνια έχουν αποτύχει να οδηγήσουν σε κάποια ορατή πρόοδο.

Η ανθρώπινη διαίσθηση είναι απολύτως προσαρμοσμένη στα μέτρα, τις κλίμακες και τα φαινόμενα της ανθρώπινης ζωής και αυτό είναι a posteriori αναγκαίο για την ύπαρξη του ανθρώπου ως εξελικτικού προϊόντος. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να περιμένουμε ότι ο ανθρώπινος νους είναι μια γενικευμένη και απεριόριστη μηχανή κατανόησης όπως και κανένα όργανο ούτε καμία άλλη λειτουργία του οργανισμού είναι γενικής και απεριόριστης χρήσης. Το μόνο που μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα για το νου είναι ότι είναι κατάλληλος για την επιβίωση του ανθρώπου στο εξελικτικό του περιβάλλον.

Η ανθρώπινη διαίσθηση δεν παρέχει απολύτως αξιόπιστη μαρτυρία ούτε για εξωτερικές ούτε για εσωτερικές παρατηρήσεις. (Γνωρίζουμε πολλά για ψευδαισθήσεις, πλάνες, περιορισμούς ανάλυσης κλπ στα οποία δεν είναι του παρόντος να επεκταθούμε). Το σημαντικότερο πρόβλημα δεν είναι ότι η ανθρώπινη διαίσθηση είναι ανακριβής – διότι συνήθως δεν είναι ανακριβής. Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι ότι δεν δίνει αξιόπιστη ένδειξη για την ορθότητά της, και γι αυτό χρειάζονται εξωτερικά κριτήρια.

Η υποκειμενική εντύπωση που προκύπτει από την αντίληψη του περιβάλλοντος αποτελεί προϊόν ερμηνείας και κατασκευής και όχι ακριβή εσωτερική αναπαράσταση κάποιων εξωτερικών αντικειμενικών φυσικών ιδιοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της χρωματικής αντίληψης (σχέση με τα μήκη κύματος της ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας που απορροφάται από τον αμφιβληστροειδή). Άλλα συχνά αναφερόμενα παραδείγματα αποτελούν η αντίληψη των υφών, ειδικά στην περιφέρεια του οπτικού πεδίου, η αντίληψη της ορατής συνέχειας και ολότητας, ενώ υπάρχει και πλήθος φαινομένων ακουστικής, απτικής, και πολυαισθητηριακής αντίληψης.

Η υποκειμενική εντύπωση των ατόμων για την αιτία των επιλογών τους, για τις πράξεις τους, για το είδος των αντιληψιών τους, για την αιτιακή αλληλεπίδρασή τους με το περιβάλλον κλπ., είναι εύκολο να αποδειχθεί ότι δεν είναι πάντα ακριβής, με κατάλληλους πειραματικούς χειρισμούς οι οποίοι επιδρούν στη συμπεριφορά αλλά αφήνουν την υποκειμενική εντύπωση να σχηματίζει διαφορετικές εξηγήσεις.

Συμπερασματικά, οι απόψεις που απορρέουν από ενδοσκόπηση δεν μπορούν να αποτελέσουν αξιόπιστο επεξηγηματικό στοιχείο. Στο βαθμό που παρουσιάζουν διυποκειμενική συστηματικότητα, αποτελούν παρατηρήσεις προς επεξήγηση μέσα από κάποιο μοντέλο του νου το οποίο οφείλει τελικά να συμπεριλάβει ως παρατηρήσιμο φαινόμενο και την εμφάνιση των συγκεκριμένων υποκειμενικών εντυπώσεων. Για παράδειγμα, όταν κάποιος λέει ότι κλείνει τα μάτια του και φαντάζεται μια σημαία, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι βλέπει την εικόνα μιας σημαίας, ακόμα κι αν μας βεβαιώνει γι αυτό. Θα πρέπει να ελέγξουμε την υπόθεσή μας, ζητώντας του π.χ. να αναφέρει χαρακτηριστικά της υποτιθέμενης εικόνας (και να διαπιστώσουμε ότι αδυνατεί να ανταποκριθεί, αποδυναμώνοντας την υπόθεση της εικόνας)

Τρίτη βασική αρχή είναι ότι η υποκειμενικότητα είναι ένα ενιαίο φαινόμενο, ότι υπάρχει ένας και μοναδικός δρόμος προς την ανάδυση της υποκειμενικότητας. Θεωρούμε δηλαδή πως η υποκειμενικότητα αφορά σε διεργασία και όχι σε περιεχόμενο, άρα ό,τι ισχύει για τη συνειδητή αντίληψη θα ισχύει για τη συνειδητή εικόνα του σώματος, τη βούληση, τη δράση, τη φαντασία, την ενδοσκόπηση, τη συνειδητή σκέψη κλπ

Η υπόθεση αυτή απορρέει από την απαίτηση της θεωρητικής απλότητας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι προς το παρόν δεν έχουμε καμία απολύτως επεξηγηματική ισχύ στο θέμα της υποκειμενικότητας, δεν υπάρχει κανένας a priori λόγος να υποθέσουμε ότι διαφορετικές όψεις ή εκφάνσεις της υποκειμενικότητας αποτελούν διακριτά ή διακρίσιμα φαινόμενα. Οι ταξινομικές και απαριθμητικές προσεγγίσεις στην περιγραφή των φαινομένων είναι κατά τη γνώμη μου γενικά κατακριτέες διότι δεν συνεισφέρουν στην αποσαφήνιση των σχέσεων μεταξύ φαινομένων και οντοτήτων και δυσχεραίνουν την περιγραφή της δομής του πεδίου.

Πιστεύω ότι χρειαζόμαστε μια θεωρητική προσέγγιση που να περιγράφει με ακρίβεια τα φαινόμενα, έστω με περιορισμένη ακρίβεια και για περιορισμένα φαινόμενα, παρά μια ταξινομική προσέγγιση απαρίθμησης φαινομένων των οποίων η διάκριση δεν βασίζεται σε κανένα στοιχείο, σε αρχές ή σε δομές, παρά μόνο στην ατελή διαίσθηση του κάθε στοχαστή (πχ ανώτερες και κατώτερες τάξεις, a/p consciousness κλπ).

Η **τέταρτη βασική αρχή** αφορά στη σχέση του εγκεφάλου με το νου και συγκεκριμένα πρόκειται για την υπόθεση πως κάθε επιμέρους νοητική διεργασία και ο νους γενικά ταυτίζονται με

εγκεφαλική λειτουργία ή καλύτερα με λειτουργικές καταστάσεις του εγκεφάλου, και ότι τίποτα περισσότερο από εγκεφαλική λειτουργία δεν χρειάζεται για την πλήρη περιγραφή του νου γενικά και της συνείδησης ειδικότερα. Γιατί είναι βάσιμη η αρχή αυτή ως υπόθεση εργασίας; Διότι αφενός δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη εναλλακτική πρόταση και αφετέρου δεν υπάρχει κανένας πειστικός λόγος για την απόρριψή της. Είναι γνωστό το πλήθος επιχειρημάτων περί σχέσης εγκεφάλου και νου από επιδράσεις φαρμάκων, εγκεφαλικές βλάβες, ηλεκτροδιακές καταγραφές και μικροερεθισμό· κατά τη γνώμη μου, όποιος αμφισβητεί ότι ο νους ταυτίζεται με τη λειτουργία του εγκεφάλου δεν αρκεί πια να δηλώνει αμφισβητίας αλλά θα πρέπει και να τεκμηριώσει κάτι εναλλακτικό.

Δεδομένου ότι οι δυιστικές και διαισθητικές προσεγγίσεις στο ζήτημα του νου και της συνείδησης έχουν αποτύχει εδώ και πάνω από 2000 χρόνια να δώσουν πειστικές απαντήσεις, μάλλον να διατυπώσουν καν με στοιχειώδη συνοχή τα σχετικά ερωτήματα, βρίσκω δικαιολογημένη την επιλογή να δουλέψουμε με την υπόθεση ότι δεν υπάρχει κάτι πέρα από την εγκεφαλική λειτουργία και να δούμε πόσο μακριά μπορεί να μας πάει αυτό.

Πιστεύω ότι για να μην υπάρχει απάντηση αυτό σημαίνει ότι μάλλον είναι λάθος τα ερωτήματα, κι ενδεχομένως είναι σκοπιμότερο να αναδιατυπωθούν έστω προσωρινά ορισμένα από αυτά, κατά προτίμηση μέσα στα πλαίσια των γενικότερα κατανοητών φυσικών φαινομένων. Η συχνά εκφραζόμενη θέση ότι αν εξηγήσουμε τα πάντα στο φυσικό κόσμο θα παραμείνει επεξηγηματικό κενό είναι μη αποδεδειγμένη και κατά τη γνώμη μου αβάσιμη ή τουλάχιστον πρόωρη. Ας εξηγήσουμε πρώτα τον εγκέφαλο, αν μπορούμε, και βλέπουμε αν έχουν μείνει ερωτήματα.

Η **πέμπτη αρχή** έχει να κάνει με την αιτιότητα και τη λειτουργική προσέγγιση.

Με δεδομένο ότι η φυσική περιγραφή του κόσμου που διαθέτουμε είναι κατά βάση σωστή, όπως φαίνεται από την πειραματική φυσική, το μόνο πραγματικό πεδίο αιτιότητας είναι το υποατομικό (όπου η έννοια της αιτιότητας προσδιορίζεται ανάλογα με τη σύλληψη της χρονικής διάστασης). Κάθε άλλη αιτιότητα είναι στην καλύτερη περίπτωση μια προσέγγιση, ακόμα και αν μιλάμε για γενικεύσεις μέσα στην ίδια φυσική επιστήμη όπως π.χ. η βαρυτική έλξη μεταξύ πλανητών.

Το φυσικό σύστημα υλοποίησης του νου είναι ο εγκέφαλος συνεπώς η μόνη πραγματική αιτιότητα είναι οι σωματιδιακές αλληλεπιδράσεις εντός του νευρικού συστήματος και μεταξύ του νευρικού συστήματος, του υπολοίπου οργανισμού και το περιβάλλοντος. Όλες αυτές οι μακροσκοπικές περιγραφές είναι προσεγγιστικές όπως και οι υποτιθέμενες αντίστοιχες αιτιακές αλληλουχίες. Ειδικότερα, η νοητική αιτιότητα είναι μια **λειτουργική** προσέγγιση, π.χ. σύμφωνα με τη θέση της αποβλεπτικότητας, η οποία έχει ερμηνευτικό χαρακτήρα και μόνο.

Στο βαθμό που οι φυσικές αιτιότητες είναι μακροσκοπικά συνεπείς και συστηματικές, επιτρέποντας την κατασκευή ενός ερμηνευτικού σχήματος που περιλαμβάνει ένα υποκείμενο και αντικείμενα, ή έναν επεξεργαστή συμβόλων και συντακτικές αναπαραστάσεις, τότε η λειτουργική αυτή προσέγγιση λειτουργεί καλά και μας επιτρέπει να συνάγουμε χρήσιμες γενικεύσεις, στο γνωσιακό ή ψυχολογικό επίπεδο, οι οποίες σε γενικές γραμμές στέκουν ακόμα κι αν η αποδιδόμενη αιτιότητα είναι πλασματική.

Αυτές ήταν οι αρχές που απαρτίζουν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα έβλεπα την κατασκευή μιας θεωρίας για το νου

Το ζήτημα για μένα δεν είναι τι είναι η συνείδηση, διότι η αναφορά στη φύση (την ουσία) της συνείδησης παραπέμπει σε δυιστικές κατασκευές. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάποιος αμφισβητεί την ύπαρξη της συνείδησης. Έχουμε αναμφισβήτητες ενδείξεις ότι υπάρχει κάποια νοητική λειτουργία που συνίσταται σε, ή έχει ως αποτέλεσμα, την υποκειμενική αντίληψη του εαυτού, του περιβάλλοντος κλπ. Όταν λέω αναμφισβήτητες ενδείξεις αναφέρομαι στη διυποκειμενικότητα των παρατηρήσεων, δηλαδή ότι όλοι συμφωνούμε πως έχουμε επίγνωση και σε γενικές γραμμές συμφωνούμε και σε κάποιες ιδιότητες της υποκειμενικής μας εμπειρίας. Σύμφωνα με τη γενικότερη προσέγγιση των υποκειμενικών εντυπώσεων (2^η αρχή ανωτέρω), το προς εξήγηση φαινόμενο είναι η νοητική λειτουργία της συνείδησης και όχι η φύση της συνείδησης.

Για να γίνει σαφές ο διαχωρισμός δίνω ένα παράδειγμα. Υπό ορισμένες συστηματικά επαναλήψιμες συνθήκες μπορεί κανείς να αναρωτηθεί «τι είναι τα αστράκια που βλέπω;» και να αναζητά τη φύση και τη θέση κάποιων ορατών αντικειμένων. Αλλάζοντας το ερώτημα σε «γιατί έχω την εντύπωση ότι βλέπω αστράκια;» τότε γίνεται ευκολότερη η διατύπωση της υπόθεσης «επειδή πιέζω το μάτι μου» ως πιθανής, και τελικά ορθής, απάντησης. Θεωρώ πως αυτή η αλλαγή ερωτήματος

είναι το πρώτο μεθοδολογικό απαιτούμενο για τη μελέτη της συνειδητής εμπειρίας, της υποκειμενικότητας.

Αφορμή για τη διάλεξη αυτή ήταν ένα ερώτημα που μου τέθηκε: «για ποιο λόγο επιλέχθηκε η συνείδηση στην εξέλιξη;» Θεωρώ το ερώτημα αυτό δυσιστικό από τη διατύπωσή του, διότι για να απαντηθεί μέσα στο πλαίσιο που θέτει πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο πως η συνείδηση καθεαυτή είναι κάτι πέρα από την υπόλοιπη φυσική υπόσταση του οργανισμού (αλλιώς γιατί να χρειάζεται ξεχωριστή εξελικτική εξήγηση;) και επίσης θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο πως η συνείδηση καθεαυτή αποτελεί προϊόν φυσική επιλογής. Έτσι το ερώτημα αυτό αποτελεί ένα παράδοξο, διότι όπως θα εξηγήσω στη συνέχεια, αν η συνείδηση είναι κάτι παραπάνω από τη φυσική υπόσταση και λειτουργία του οργανισμού που απαιτεί ειδική εξήγηση τότε δεν είναι δυνατό να έχει επιλεγεί εξελικτικά. Το παράδοξο αυτό προκύπτει αποκλειστικά και μόνο από την απολύτως μεροληπτική διατύπωση του ερωτήματος.

Πριν επεκταθώ στη φύση και την αιτία του παράδοξου θα αναφερθώ εν τάχει σε ορισμένα βασικά στοιχεία της εξέλιξης για να αποφεύγονται οι παρεξηγήσεις. Χοντρικά, εξέλιξη είναι η αλλαγή των χαρακτηριστικών των οργανισμών φυλογονικά, δηλαδή από γενιά σε γενιά (υπό προϋποθέσεις και διευκρινίσεις, αλλά ας μην επεκταθούμε υπερβολικά).

Στη γενετική, εξέλιξη είναι η φυλογονική μεταβολή των *γονοτύπων*. Κάθε μακροσκοπική μεταβολή στην κατανομή διαφορετικών γονοτύπων σε έναν πληθυσμό αποτελεί εξέλιξη, ανεξαρτήτως αιτίας και αποτελέσματος.

Η εξέλιξη περιλαμβάνει διαδικασίες αύξησης και μείωσης της ποικιλίας. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι η μετάλλαξη, που δημιουργεί ένα νέο γονότυπο και αυξάνει την ποικιλία, και εν συνεχεία η φυσική επιλογή του καταλληλότερα προσαρμοσμένου στο περιβάλλον αφαιρεί λόγω ανταγωνισμού τις λιγότερο αρμοστικές εκδοχές και μειώνει την ποικιλία. Η περίπτωση αυτή δεν είναι η μοναδική ούτε και η πιο κοινή. Στους σεξουαλικά αναπαραγόμενους οργανισμούς η πιο συνηθισμένη διεργασία αύξησης της γονοτυπικής ποικιλίας είναι ο ανασυνδυασμός του γενετικού υλικού στους γαμέτες κατά τη μείωση (κυτταρική διαίρεση). Άλλες διεργασίες αύξησης της ποικιλίας είναι η γονιδιακή ροή και η πλάγια μεταφορά. Οι διεργασίες μείωσης της ποικιλίας περιλαμβάνουν, εκτός από τη φυσική επιλογή, την τυχαία ολίσθηση (drift), το μεροληπτικό ανασυνδυασμό και το επιλεκτικό ζευγάρωμα.

Η φυσική επιλογή είναι απαραίτητη για την εξήγηση της αρμοστικότητας, δηλαδή του παρατηρούμενου ταιριάσματος μεταξύ των φαινοτυπικών χαρακτηριστικών των οργανισμών και του περιβάλλοντος και του τρόπου ζωής τους. Δεν είναι όμως απαραίτητη για την εξήγηση όλων των χαρακτηριστικών των οργανισμών.

Η αρμοστικότητα δεν είναι a priori δεδομένη ιδιότητα επιμέρους χαρακτηριστικών. Μπορεί να εξεταστεί η ισχύς της για κάθε χαρακτηριστικό βάσει συγκεκριμένων υποθέσεων. Αν ένα χαρακτηριστικό φαίνεται ιδιαίτερα αρμοστικό (πχ μάτι για όραση, φτερό για πτήση κλπ) τότε αναζητούνται εξελικτικές εξηγήσεις βάσει επιλογής για την απόκτηση και διατήρησή του.

Η φυσική επιλογή λειτουργεί όταν σε έναν πληθυσμό υπάρχει ποικιλία με συνέπειες στην αναπαραγωγή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την έλλειψη επαρκών πόρων για όλα τα άτομα του πληθυσμού (οι πόροι δεν περιορίζονται στην τροφή). Τότε η πιθανότητα διατήρησης κάθε γονοτύπου εξαρτάται από τις επιπτώσεις του στο φαινότυπο όσον αφορά στην απόκτηση και αξιοποίηση των πόρων. Άρα η φυσική επιλογή είναι ισχυρότερη όσο μεγαλύτερη είναι η έλλειψη πόρων και μπορεί να υπάρξει μόνο όταν οι διαφορές των οργανισμών έχουν συνέπειες στην αρμοστικότητά τους, δηλαδή όταν τα άτομα διαφέρουν, για κληρονομικούς λόγους, στο πόσους απογόνους που θα επιβιώσουν μπορούν να αφήσουν.

Για τη συζήτησή μας το πιο σημαντικό στοιχείο είναι ότι η φυσική επιλογή δεν είναι δυνατό να επιδράσει σε χαρακτηριστικό του οργανισμού το οποίο δεν έχει συνέπειες. Για παράδειγμα, αν κάποια άτομα έχουν μπλε σκώτι και κάποια άλλα κόκκινο, και αν η επιλογή χρωστικής δεν έχει καμία απολύτως συνέπεια για τη ζωή και τη λειτουργία του οργανισμού τότε δεν είναι δυνατό να επιλεγεί ένα χρώμα από τα δύο. Είναι όμως δυνατό να διατηρηθεί μόνο το ένα από τα δύο χρώματα λόγω εξέλιξης μέσω των άλλων μηχανισμών μείωσης της ποικιλίας.

Υπάρχουν σημαντικοί περιορισμοί στη φυσική επιλογή, και στη δυνατότητά της να εξελίσσονται διαρκώς πιο αρμοστικοί οργανισμοί. Τέτοιοι είναι αναπτυξιακοί και εμβρυολογικοί περιορισμοί, ιστορικοί-φυλογονικοί περιορισμοί, αλληλεπιδράσεις μεταξύ γονιδίων, και

περιορισμένης ποικιλία στον πληθυσμό. Θα πρέπει λοιπόν να κάνουμε μια σαφή διάκριση μεταξύ εξέλιξης και φυσικής επιλογής, και να αναγνωρίσουμε τους περιορισμούς και την εφαρμογή των εξελικτικών υποθέσεων σε οποιοδήποτε επιχείρημα.

Ειδικότερα για το θέμα της συνείδησης και στο ερώτημα περί εξελικτικής επιλογής της, η συνείδηση (α) είτε ταυτίζεται απολύτως με κάποια φυσική διεργασία, (πχ με κάποια όψη ή λειτουργική κατάσταση της εγκεφαλικής λειτουργίας), η οποία φυσική διεργασία βρίσκεται σε αιτιακή αλληλεπίδραση με τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο κατά τα γνωστά από τη φυσική (β) είτε αποτελεί κάτι περισσότερο, πέρα από όλες τις φυσικές διεργασίες το οποίο κάτι είναι αναγκαστικά αιτιακά αδρανές βάσει της αποδοχής του αιτιοκρατικά κλειστού φυσικού μοντέλου για τον κόσμο.

Αν η συνείδηση δεν ταυτίζεται απολύτως με κάποια φυσική διεργασία ή όψη του φυσικού κόσμου τότε ως αιτιακά αδρανής είναι αδύνατο να έχει επιλεγεί στην εξέλιξη· κι επιπλέον δεν υπάρχει καμία ανάγκη περιγραφής της για την κατανόηση του φυσικού κόσμου ο οποίος περιλαμβάνει και τους ανθρώπους. Δηλαδή αν η συνείδηση δεν είναι απολύτως φυσικό φαινόμενο τότε είναι χωρίς αιτία και χωρίς συνέπειες, αυθύπαρκτη και μη επιλεγμένη, χωρίς καμία συμμετοχή στο φυσικό κόσμο.

Προκρίνεται λοιπόν η άποψη πως η συνείδηση ταυτίζεται με κάποια φυσική διεργασία ή όψη του φυσικού κόσμου. Τότε όμως δεν πρέπει να αναζητήσουμε αιτίες πιθανής επιλογής (ή απλώς εξέλιξης) της υποκειμενικότητας καθεαυτής, αλλά της εγκεφαλικής (ή άλλης φυσικής) λειτουργίας με την οποία ταυτίζεται και η οποία έχει τις φυσικές συνέπειες που της επιτρέπουν να ενταχθεί σε μια διαδικασία επιλογής λόγω αρμοστικότητας.

Συνεπώς σε κάθε περίπτωση η υποκειμενικότητα καθεαυτή δεν έχει και δεν μπορεί να έχει εξελικτικό έρεισμα. Η εμμονή στη «διάσωση» της συνείδησης από τις φυσικές περιγραφές του εγκεφάλου έχει ως αποτέλεσμα την ολοσχερή απώλεια της σημασίας της και την παντελή αδυναμία μελέτης της στο πλαίσιο του φυσικού κόσμου. Η συνείδηση ως οντότητα και ως αντικείμενο μελέτης μπορεί να υπάρξει μόνο ως φαινόμενο, όψη της εγκεφαλικής λειτουργίας.

Γενικότερα, και υπό το εξελικτικό πρίσμα, η θεώρηση της υποκειμενικότητας ως ιδιαίτερης ουσίας ή λειτουργίας αποτελεί θέση χωρίς συνοχή και χωρίς νόημα. Αντίθετα, η θεώρηση της υποκειμενικότητας ως όψη της εγκεφαλικής λειτουργίας, στα πλαίσια ενός ευρύτερου μοντέλου νόησης, μπορεί να έχει αρμοστικό χαρακτήρα και να είναι συμβατή όχι μόνο με την εξέλιξη αλλά και ειδικότερα με τη φυσική επιλογή. Το αναδιατυπωμένο ερώτημα θα είναι, **ποιες είναι οι όψεις της εγκεφαλικής λειτουργίας που ταυτίζονται με την υποκειμενικότητα και για ποιο λόγο αποτελούν αρμοστικό χαρακτηριστικό που θα μπορούσε να έχει επιλεγεί εξελικτικά;**

Η θέση αυτή είναι συμβατή με τη συνέχεια μεταξύ εξελικτικά συγγενών οργανισμών οι οποίοι διαθέτουν όμοια νευρικά συστήματα, όμοια σώματα και όμοιους τρόπους ζωής, και δικαιούνται πιστεύω να λάβουν θέση στην ίδια γενική περιγραφή για το μοντέλο του νου που παρεμβάλλεται μεταξύ εισροής και εκροής, με τις κατάλληλες τροποποιήσεις.

Η αναγκαιότητα της αιτιακής αδράνειας της υποκειμενικότητας καθεαυτής γίνεται ίσως πιο ενοχλητική για τον κοινό νου όταν αναφερόμαστε στο θέμα της βούλησης, διότι η απλοϊκή κοινή θεώρηση περιλαμβάνει απόψεις περί ελευθερίας και αυτονομίας οι οποίες δεν είναι δυνατό να στέκουν ούτε από φυσική ούτε από λογική άποψη.

Οι φιλόσοφοι όλων των αποχρώσεων μου φαίνεται πως συμφωνούν στην αδυναμία ύπαρξης αναίτιων γεγονότων στο φυσικό κόσμο – δεν μπορεί δηλαδή να υπάρχουν φυσικά φαινόμενα που να μην έχουν φυσικό αίτιο ή που να ταυτίζονται με το αίτιό τους (sui causa). Αυτή η θέση είναι σύμφωνη με την αντίληψή μας για το φυσικό κόσμο και τις ντετερμινιστικές του διεργασίες, ανεξάρτητα από το αν είμαστε διατεθειμένοι να δεχτούμε την ύπαρξη νέων τύπων φυσικών αιτίων πέρα από τις μέχρι σήμερα γνωστές φυσικές δυνάμεις. Αυτό σημαίνει πως αν η αιτία μιας πράξης μου είναι η ελεύθερη βούλησή μου τότε η ελεύθερη βούληση μου πρέπει να έχει μια άλλη αιτία κ.ο.κ., άρα η βούληση γίνεται μέρος της αιτιακής αλληλουχίας και δεν μπορεί να αποτελεί αυτόνομη και ελεύθερη δραστηριότητα.

Η λύση του «προβλήματος» δεν μπορεί να αναζητηθεί στις μη ντετερμινιστικές φυσικές διεργασίες διότι μια αναίτια αλλά τυχαία βούληση δεν εξυπηρετεί το βασικό σκοπό για τον οποίο την δέχεται και την επιθυμεί ο κοινός νους. Μια τυχαία βούληση δεν μπορεί να αποτελεί φορέα ευθύνης, και αν δεν υπάρχει ατομική υπευθυνότητα τότε δεν υπάρχει κανένας λόγος ύπαρξης ελεύθερης βούλησης. Η βούληση έχει νόημα όταν αποτελεί έκφραση του διαμορφωμένου εαυτού-ατόμου ως φορέα ηθικής ευθύνης.

Άρα δεν υπάρχει εγγενές πρόβλημα στην παραδοχή πως η βούληση μπορεί να έχει αίτια, αρκεί τα αίτια αυτά να αποδίδονται στο άτομο και στα υποτιθέμενα σταθερά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του και όχι σε εξωτερικούς παράγοντες ή συγκυριακές περιστάσεις. Ενοώντας με την έννοια «ελεύθερη» ότι η βούληση δεν προκαλείται από εξωτερικούς του ατόμου παράγοντες αλλά κυρίως από εσωτερικούς, η βούληση μπορεί να υπάρχει και να αποτελεί αίτιο πράξεων ως μέρος της φυσικής αιτιακής αλληλουχίας. Βεβαίως το πλήρες νοητικό μοντέλο που αναζητούμε οφείλει να συμπεριλαμβάνει και τη βούληση ως νοητικό φαινόμενο.

Τονίζω εδώ ότι η βούληση είναι *μόνο* νοητικό φαινόμενο και εξ όσων γνωρίζουμε υπάρχει μόνο στην υποκειμενική αντίληψη κάθε ατόμου, και εκεί θα πρέπει να την περιγράφει και το ζητούμενο μοντέλο. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι ανύπαρκτη ή ψευδαίσθηση, τουλάχιστον όχι περισσότερο απ' όσο οποιαδήποτε συνειδητή κατάσταση. Αν είναι αληθινό ότι βλέπω ένα λουλούδι τότε είναι αληθινό και πως με τη βούλησή μου απλώνω το χέρι μου και το κόβω.

Με άλλα λόγια προτείνω την αναδιατύπωση των ερωτημάτων ώστε να είναι συνεπή με τις διαθέσιμες παρατηρήσεις δηλαδή: (α) ποιες είναι οι εγκεφαλικές διεργασίες που προκαλούν τις πράξεις των οργανισμών; (β) ποιες είναι οι εγκεφαλικές διεργασίες που αντιστοιχούν στην υποκειμενική αντίληψη της βούλησης; (γ) ποια είναι η σχέση, αν υπάρχει, μεταξύ των προηγουμένων;

Όπως και η υποκειμενικότητα γενικότερα, έτσι και η βούληση λοιπόν, είτε είναι εγκεφαλική λειτουργία με αιτίες και αποτελέσματα, είτε είναι αιτιακά αδρανής υποκειμενική κατάσταση. Διευκρινίζω εδώ ότι με τον όρο βούληση αναφέρομαι σε αυτό που αντιστοιχεί στην υποκειμενική αίσθηση του επίτηδες, ότι δηλαδή μια πράξη γίνεται εσκεμμένα. Μιλάμε για πράξεις, δηλαδή δεν υπάρχει βούληση χωρίς δράση (για να τη διαχωρίσουμε από την απλή επιθυμία)

Και εδώ προκύπτει το κεντρικό ερώτημα: από ποιον γίνεται εσκεμμένα η πράξη; **Ποιος είναι το υποκείμενο της βούλησης και της δράσης;**

Ας μην βιαστούμε να απαντήσουμε. Ένα ακόμα παρενθετικό σχόλιο θα μας βοηθήσει ίσως να δούμε μερικά προβλήματα με το ερώτημα. Πρόσφατα άκουσα μετά από μια διάλεξη κάποιον να ρωτάει κάτι πάνω-κάτω το εξής: «αν ο εγκέφαλός μου δραστηριοποιείται πριν εγώ αποφασίσω την πράξη, πώς γίνεται να προκαλώ την πράξη εγώ, και αν την αποφασίζει ο εγκέφαλός μου τότε εγώ τι ρόλο παίζω;» Δεν θυμάμαι ακριβώς τη διατύπωση της ερώτησης, νομίζω όμως πως αποδίδω την ουσία του προβληματισμού και ότι από τον προβληματισμό αυτόν αναδεικνύονται πολλές κοινές παρεξηγήσεις και πολλές ανάγκες διευκρινίσεων.

Πρώτα λοιπόν απ' όλα τίθεται το ερώτημα ποιος είμαι εγώ και ποια η σχέση μου με τον εγκέφαλό μου. Ας πούμε ότι το «εγώ» του ερωτήματος είναι ο έλλογος νους μου στον οποίο υποκειμενικά αποδίδεται η δυνατότητα να αποφασίζει, να επιθυμεί, να βλέπει και να ακούει, να νιώθει και να δρα. Αυτό είναι το εγώ, αυτός είναι ο εαυτός που όλοι πιστεύουμε πως είμαστε ή πως έχουμε. Πού βρίσκεται αυτός ο εαυτός;

Είναι νομίζω προφανές πως ο εαυτός δεν ταυτίζεται με το φυσικό σώμα του οργανισμού, το οποίο άλλωστε είναι προσεγγιστική έννοια με τα δικά της προβλήματα.

Παράλυτα ή ακρωτηριασμένα μέλη, βοηθητικά εξαρτήματα όπως το μπαστούνι του τυφλού που γίνεται αντιληπτό ως μέρος και προέκταση του σώματος, και άλλα προβλήματα μας φέρνουν αντιμέτωπους με μια θεμελιώδη αντίφαση ανάμεσα στον ενιαίο εαυτό ως νοήμονα οντότητα, τον αντιληπτό εαυτό ως εικόνα του σώματος, και το φυσικό σώμα. Εδώ αναφερόμαστε στην πρώτη εκδοχή, δηλαδή τη νοήμονα οντότητα που αντιλαμβάνεται, νιώθει, σκέφτεται και βούλεται (παρότι τόσο η υποκειμενική εικόνα του σώματος όσο και η σχέση της με το φυσικό σώμα είναι μάλλον αναπόσπαστα συνδεδεμένες με αυτήν).

Μπορεί κανείς να προσπαθήσει να ταυτίσει το νοήμονα εαυτό με το κεντρικό νευρικό σύστημα συνολικά, όμως και πάλι η ασάφεια των σχετικών συνόρων και οι ειδικές περιπτώσεις απώλειας ή λειτουργικής προέκτασης καθιστούν και αυτό το εγχείρημα ανεπιτυχές.

Νομίζω πως στο σημείο αυτό αναδεικνύεται το μείζον ζήτημα της υποκειμενικότητας γενικά και της βούλησης ειδικότερα, και πως η επίλυση του θέματος του εαυτού θα συνεισφέρει καίρια στη διάλυση των ερωτημάτων τόσο περί συνειδησης όσο και περί ευθύνης. Διότι η ύπαρξη ενός νοήμονα εαυτού ως υποκειμένου είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την υποκειμενικότητα (γενικά) και για την αιτιακή δράση (agency) ειδικότερα, ενώ δεν είναι καθόλου σαφές πού βρίσκεται και τι είναι ο εαυτός αυτός. Τόσο η εξέταση του φυσικού σώματος και του νευρικού συστήματος, όσο και οι αφελείς ερωτήσεις περί σχέσης μου με τον εγκέφαλό μου αναδεικνύουν το πρόβλημα.

Αναδιατυπώνουμε λοιπόν τα ερωτήματα περί συνείδησης και βούλησης ως ερωτήματα περί της νοήμονος οντότητας που αποτελεί τον εαυτό και στην οποία αποδίδουμε την υποκειμενικότητα. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω μια προσέγγιση στο ερώτημα αυτό, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες βασικές αρχές, αξιοποιώντας υποθέσεις και επιχειρήματα που έχουν χρησιμοποιηθεί σε ζητήματα αντίληψης, και ειδικότερα στο περιεχόμενο της εμπειρίας δηλαδή στο υποκειμενικό περιεχόμενο της αντίληψης, το συνειδητό αντίλημμα. Αν τα επιχειρήματα για το υποκειμενικό αντιληπτικό περιεχόμενο μπορούν να εφαρμοστούν και για τον υποκειμενικό εαυτό, τότε μπορούμε να διαμορφώσουμε μια εικόνα για τη φύση του εαυτού η οποία να δώσει κατευθύνσεις για όλες τις όψεις της υποκειμενικότητας.

Όπως έχω υποστηρίξει παλαιότερα, πιστεύω πως το περιεχόμενο της εμπειρίας είναι ένα κατασκευάσμα του εγκεφάλου που αποτυπώνει μια σχέση αλληλεπίδρασης του οργανισμού με το περιβάλλον, και που εξαρτάται τόσο από τις εξωτερικές όσο και από τις εσωτερικές συνθήκες.

Θα ήθελα να αναφερθώ πολύ περιληπτικά στη θέση μου αυτή για να εξηγήσω τι ακριβώς εννοώ στο βαθμό που αυτό μπορεί να είναι σαφές. Ίσως βοηθήσει να ξεκινήσω και πάλι από μια αφελή υπόθεση. Η υποθετική αυτή θέση λέει πως το περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας καθορίζεται με συστηματικό και σταθερό τρόπο από το φυσικό ερέθισμα, και πως η σχέση μεταξύ ερεθίσματος, λειτουργίας νευρικού συστήματος και υποκειμενικής εμπειρίας είναι προκαθορισμένη και αμετάβλητη. Νομίζω πως όλα τα μέρη αυτής της θέσης είναι λάθος, δηλαδή πως οι σχέσεις αυτές δεν είναι ούτε προκαθορισμένες ούτε αμετάβλητες, και αυτό αφορά τόσο στη σχέση μεταξύ ερεθίσματος και νευρικού συστήματος όσο και στη σχέση μεταξύ νευρικού συστήματος και εμπειρίας.

Οι νευροεπιστημονικές μελέτες δεν έχουν εντοπίσει κάποια περιοχή συνείδησης στον εγκέφαλο· αντίθετα, τα σχετικά πειράματα δείχνουν πως η συνειδητοποίηση ενός αντιλήμματος φαίνεται να σχετίζεται με αισθητηριακή ενεργοποίηση. Η αισθητηριακή αυτή ενεργοποίηση δεν προσδιορίζεται επαρκώς από το ερέθισμα, διότι υπάρχουν διασταθή ερεθίσματα και διότι υπάρχει ισχυρή εξάρτηση από το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται το δεδομένο ερέθισμα. Αντιληπτικά κενά συμπληρώνονται και τόσο εικόνες όσο και λέξεις γίνονται αντιληπτές ως πλήρεις ακόμα και όταν διακόπτονται. Οι προσδοκίες, η προσοχή, και η γενικότερη αντιληπτική συνοχή επηρεάζουν σημαντικά την ερμηνεία των ερεθισμάτων, όπως γνωρίζουμε από πειράματα επίδρασης της οπτικής ροής στην ισορροπία καθώς και αλληλεπίδρασης μεταξύ απτικής και οπτικής αντίληψης ή ακουστικής και οπτικής αντίληψης.

Η εγκεφαλική αναπαράσταση και η υποκειμενική αντίληψη των φυσικών ερεθισμάτων μπορεί να τροποποιηθεί ριζικά σε περιπτώσεις αισθητηριακής βλάβης, εγκεφαλικής βλάβης ή κατάλληλης εξάσκησης, όπως έχουν δείξει πειράματα με παραμορφωτικά γυαλιά, μελέτες μουσικών, μέλη-φαντάσματα, και τροποποιήσεις των νευρικών οδών αισθητηριακών προβολών σε πειραματόζωα. Τέλος, τα πειράματα αισθητηριακής υποκατάστασης έχουν δώσει ισορροπία σε άτομα με κατεστραμμένο αιθουσαίο όργανο καθώς και χωρική αντίληψη και οπτική αναγνώριση αντικειμένων σε άτομα με κατεστραμμένο οπτικό σύστημα.

Η αισθητηριακή υποκατάσταση αποτελεί σημείο αιχμής για την αντιληπτική κατασκευή της εμπειρίας. Ένας τυφλός μπορεί να μάθει να αναγνωρίζει αντικείμενα στο χώρο και να αποφεύγει εμπόδια χάρη σε σήματα από μια κάμερα που παρέχονται στο δέρμα της πλάτης με ένα σύστημα απτικής διέγερσης, στη γλώσσα με ηλεκτρική διέγερση, ή στο ακουστικό σύστημα αφού μετατραπούν σε ήχους με ένα αυθαίρετο αλλά συστηματικό τρόπο. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία της υποκατάστασης αποτελεί ο κλειστός βρόχος αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον, όπως στην περίπτωση που η κάμερα βρίσκεται στο κεφάλι ή στο χέρι του ατόμου· αν, αντίθετα, η κάμερα τοποθετηθεί σε σταθερό σημείο ή σε ένα αναπηρικό αμαξίδιο τότε δεν παρατηρείται μάθηση που να οδηγεί σε υποκατάσταση της όρασης.

Αν οι παρατηρήσεις αυτές είναι ακριβείς και επαναλήψιμες τότε φαίνεται πως το βασικό προσδιοριστικό συστατικό της εμπειρίας, εν προκειμένω της χωρικής οπτικής εμπειρίας, είναι η σχέση της αισθητηριακής διέγερσης με τις δράσεις του ατόμου, σε ένα κύκλωμα διαρκούς αλληλεπίδρασης. Όταν το κύκλωμα αυτό διακόπτεται, όπως στην περίπτωση ενός ακρωτηριασμού, τότε η αναδιάταξη της εμπειρίας μπορεί να είναι ατελής με αποτέλεσμα ένα μέλος-φάντασμα. Αντίστροφα, ένα άτομο που παραλύει προσωρινά μπορεί να παραμείνει παράλυτο ως αποτέλεσμα μάθησης εφόσον έχει αλλάξει η σχέση αλληλεπίδρασης.

Ο φιλόσοφος του νου Alva Noë με τους συνεργάτες του έχει διατυπώσει πρόσφατα μια προσέγγιση στην αντιληπτική εμπειρία που, αν την καταλαβαίνω καλά, βασίζεται στην προσδοκία. Έτσι, όσον αφορά στα χωρικά χαρακτηριστικά της οπτικής εμπειρίας (ραχιαίο οπτικό υποσύστημα του «πού»), το «βλέπω» σημαίνει ότι γνωρίζω πώς θα μεταβληθεί η διέγερση στο οπτικό αισθητήριο αν κινήσω το κεφάλι μου ή στρέψω το βλέμμα. Οποιοδήποτε αισθητηριακό σύστημα αναπαράγει τη σχέση αυτή μεταξύ δράσης και διέγερσης πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα χωρική αντίληψη.

Η αντίστοιχη εξήγηση του Noë για το χρώμα είναι λιγότερο ευνόητη, αλλά και αυτή βασίζεται στη γνώση της δύναμει μεταβολής της διέγερσης ανάλογα με τις συνθήκες και τις δράσεις του ατόμου. Ένα κόκκινο αντικείμενο αντανακλά το φως διαφορετικά απ' ό,τι παρακείμενα αντικείμενα άλλου χρώματος, και επηρεάζεται διαφορετικά από τις κινήσεις του ατόμου, των φωτεινών πηγών, ή των άλλων αντικειμένων. Υπό το πρίσμα αυτό η υποκειμενική αντίληψη είναι μια γνώση δυνατοτήτων και προσδοκιών στο αισθητήριο και όχι μια αναπαράσταση φυσικών οντοτήτων στο περιβάλλον.

Συμπεραίνω λοιπόν πως η κατασκευή της εμπειρίας αναπαριστά τη σχέση μεταξύ οργανισμού και φυσικού ερεθίσματος, μια και η θέση αυτή μοιάζει να είναι η μόνη συμβατή με το σύνολο των παρατηρήσεων και των πειραματικών ευρημάτων, συμπεριλαμβανομένης της αισθητηριακής υποκατάστασης. Όμως από την προσέγγιση αυτή απουσιάζει το υποκείμενο, και η απουσία αυτή είναι σημαντική διότι η σχέση μεταξύ δράσης και διέγερσης δεν οδηγεί απαραίτητα σε υποκειμενικότητα ούτε και περιλαμβάνει την επίγνωση της νοήμονος οντότητας που αποτελεί το υποκείμενο των αντιλημμάτων.

Για τη συμπλήρωση του βασικού αυτού στοιχείου μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση ότι ο εγκέφαλος κατασκευάζει ένα νοητικό μοντέλο ως αρμοστικό χαρακτηριστικό της λειτουργίας του. Η υπόθεση αυτή είναι δανεισμένη από τον Thomas Metzinger, Γερμανό φιλόσοφο του νου, αν και δεν είναι καθόλου βέβαιο πως αυτό που καταλαβαίνω κι επιθυμώ να συνδυάσω με τις άλλες θέσεις μου είναι ακριβώς αυτό που εκείνος εννοεί.

Τι σημαίνει ακριβώς και γιατί να υποθέσουμε πως ο εγκέφαλος κατασκευάζει ένα νοητικό μοντέλο; Λέγοντας νοητικό μοντέλο εννοούμε ένα μοντέλο νου, δηλαδή ένα σύστημα προσωμοίωσης το οποίο να εκτελεί κάποιες υποτιθέμενες «νοητικές» λειτουργίες. Σε μια χονδροειδή αναλογία, μιλάμε για έναν εγκέφαλο-υπολογιστή, ο οποίος μεταξύ άλλων τρέχει και ένα πρόγραμμα προσωμοίωσης, και το πρόγραμμα αυτό της προσωμοίωσης περιλαμβάνει κάποιες προγραμματισμένες λειτουργίες νοητικού τύπου. Θα μπορούσε να πει κανείς πως πρόκειται για ένα αυτομοντέλο, με την έννοια ότι προσωμοιώνει σε μικρή κλίμακα τις νοητικές λειτουργίες του εγκεφάλου για την παραγωγή σχετικών προσδοκιών. (Η ορολογία του αυτομοντέλου, self-model, ανήκει επίσης στο Metzinger.)

Η δουλειά του αυτομοντέλου είναι να παράγει προβλέψεις χρήσιμες για τον εγκέφαλο, δηλαδή για τον οργανισμό. Ένας οργανισμός που μπορεί να προβλέψει τι θα δει αν στρίψει το κεφάλι του υποθέτουμε πως είναι χρησιμότερος από έναν άλλο που δεν έχει αυτή τη δυνατότητα. (Αυτή είναι η κατά Noë οπτική αντίληψη). Ακόμα περισσότερο, ένας εγκέφαλος που μπορεί να προβλέψει τι θα πιάσει αν απλώσει το χέρι του, ή πού θα βρεθεί αν απλώσει το πόδι του, μοιάζει να έχει πλεονέκτημα. Βέβαια το αρμοστικό αυτό παραμυθάκι δεν είναι απόδειξη αλλά ούτε καν ένδειξη υπέρ της ύπαρξης του μοντέλου. Αποτελεί απλώς μια κατεύθυνση κατανόησης του πώς θα μπορούσε να υποστηριχθεί και να επιλεγεί εξελικτικά μια λειτουργία προσωμοίωσης, αν υποθέσουμε ότι θα μπορούσε ο εγκέφαλος να την υλοποιήσει.

Είναι βασικό να διευκρινιστεί πως οι νοητικές λειτουργίες του μοντέλου που έχουν αναφερθεί δεν ταυτίζονται και ούτε καν είναι εκ προοιμίου αναγκαίο να σχετίζονται ή να επικοινωνούν με τις άλλες λειτουργίες του εγκεφάλου, δηλαδή και με τις νοητικές λειτουργίες με τις οποίες ο εγκέφαλος υποστηρίζει και συντηρεί την επιβίωση και αναπαραγωγή του οργανισμού.

Τι στοιχεία έχουμε ότι ο εγκέφαλος τρέχει μια προσωμοίωση ενός υποθετικού νου; Προς το παρόν, αποσπασματικές και έμμεσες ενδείξεις. Ορισμένα έμμεσα στοιχεία είναι η ύπαρξη αντιληπτικών προσδοκιών, η οποία αναδεικνύεται πειραματικά μέσα από την ανατροπή τους. Για παράδειγμα, ένα αναμενόμενο ερέθισμα αναγνωρίζεται πολύ γρηγορότερα από ένα μη αναμενόμενο. Στην ομιλία, μια αναμενόμενη λέξη αναγνωρίζεται γρήγορα, ενώ μια λέξη που δεν ταιριάζει με τη φράση όπου βρίσκεται, γραμματικά ή νοηματικά, προκαλεί ένα καλά μελετημένο εγκεφαλικό σήμα αντίδρασης στην ανωμαλία. Παρόμοια στοιχεία έχουμε και για την ύπαρξη κινητικών προσδοκιών,

στις οποίες θεωρούμε ότι βασίζεται ο έλεγχος της λεπτής κινητικότητας και όλων των μη βαλλιστικών κινήσεων. Σήματα απτικής αναμονής αποστέλλονται ως «απαγωγό αντίγραφο» από τον κινητικό προς τον απτικό φλοιό. Ειδικότερα για την ομιλία, διαταραχές στον ακριβή συγχρονισμό των σημάτων αυτών θεωρείται πως αποτελούν την αιτία του τραυλισμού.

Η επιθυμία μπορεί να θεωρηθεί προσδοκία ανταμοιβής, σύμφωνα με τη συντελεστική μάθηση και τη λειτουργία των κυκλωμάτων ανταμοιβής, και η βούληση μπορεί να θεωρηθεί ταύτιση της αντιληπτής δράσης με την προσδοκία του αποτελέσματός της αντιληπτής πρόθεσης.

Ένας εγκέφαλος που μπορεί να τρέξει ένα μοντέλο νοητικής προσωμοίωσης, μπορεί ενδεχομένως να τρέξει και δεύτερο και τρίτο και πολλά ακόμα. Η υπόθεση της θεωρίας του νου για την προσωμοίωση των νοητικών διεργασιών άλλων ατόμων, ως κοινωνικών εταίρων, θεωρείται ότι αποτελεί το βιολογικό υπόβαθρο της κοινωνικής συνοχής που επιτρέπει στον άνθρωπο να επιβιώσει μέσα από τη σύναψη περίπλοκων κοινωνικών σχέσεων σε μεγάλες ομάδες, και μάλιστα ιδιαίτερα μέσα από την ικανότητα σύναψης διατομικών σχέσεων στις οποίες καθένας άλλος αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερο, ατομικό τρόπο, σύμφωνα με την προηγούμενη συμπεριφορά του. Η απώλεια της ικανότητας αναπαράστασης των νοητικών διεργασιών των άλλων ατόμων, που παρατηρείται στον αυτισμό, αποτελεί μέγιστη κοινωνική αναπηρία.

Ένας εγκέφαλος που μπορεί να τρέξει ένα νοητικό μοντέλο θα μπορούσε ακόμα να τρέξει ένα μοντέλο του μοντέλου μέσα σε αυτό. Η ικανότητα αναδρομικής λειτουργίας μπορεί να συνδεθεί με την αυτοσυνείδηση, δηλαδή τη νοητική αναπαράσταση μιας νοήμονος οντότητας που αντιστοιχεί στον εαυτό, πέρα από την υποκειμενικότητα της αντίληψης, της βούλησης κλπ. Ο Metzinger, αν καταλαβαίνω καλά, θεωρεί πως αυτή ακριβώς είναι η κρίσιμη ιδιότητα της αυτοσυνείδησης και την αποδίδει αποκλειστικά στον άνθρωπο.

Ίσως η ισχυρότερη ένδειξη πως ο εγκέφαλος τρέχει ένα μοντέλο νοητικής λειτουργίας να είναι η περιέργη αντίληψη που έχουμε οι άνθρωποι για την ενδοσκόπηση, πως μπορούμε δηλαδή να αναφέρουμε τις νοητικές μας λειτουργίες παρατηρώντας τη σκέψη τους. Η ιδέα αυτή, αν τη δούμε εξωτερικά, στερείται παντελώς λογικής και συνοχής. Αφενός ένας νους που λειτουργεί δεν έχει κανένα λόγο, και πιθανώς κανέναν τρόπο, να αναπαριστά και να παρατηρεί τη λειτουργία του. (Αν ίσχυε κάτι τέτοιο τότε θα μπορούσε ο ηλεκτρονικός υπολογιστής να παρατηρεί την εκτέλεση των προγραμμάτων του χωρίς να έχει ιδιαίτερος προγραμματιστεί γι αυτό.) Αφετέρου, η ενδοσκόπηση, ως νοητική λειτουργία, είναι διακριτή από την όποια νοητική λειτουργία υποτίθεται ότι αποτελεί το αντικείμενο της αυτοπαρατήρησης. Δηλαδή, αν κάποιος λύνει ένα μαθηματικό πρόβλημα, τότε η νοητική διεργασία είναι η επίλυση του προβλήματος. Αν κάποιος παρατηρεί τον εαυτό του να λύνει ένα μαθηματικό πρόβλημα, τότε η νοητική διεργασία (μία! – εφόσον πρόκειται για τον ίδιο ένα νου) είναι μια άλλη, αυτή που ονομάζουμε ενδοσκόπηση, η οποία δεν ταυτίζεται με την επίλυση του μαθηματικού προβλήματος ούτε και υπάρχει λόγος να υποθέσουμε πως την περιλαμβάνει.

Ο μόνος τρόπος να έχουμε άποψη για τις νοητικές μας λειτουργίες είναι να υπάρχει ένα σύστημα αναπαράστασης νοητικών λειτουργιών. Παρότι η χρησιμότητα ενός τέτοιου συστήματος φαίνεται αναμφισβήτητη, η ακρίβειά του δεν είναι εγγυημένη. Αν ο εγκέφαλος όντως υλοποιεί μια νοητική προσωμοίωση, δεν υπάρχει ούτε εγγύηση ούτε και λόγος η προσωμοίωση αυτή να είναι ακριβής ως προς το περιεχόμενο, αρκεί να είναι προβλεπτικά χρήσιμη ως προς το αποτέλεσμα. Η αρμοστικότητα του μοντέλου δεν περιορίζεται από την ακρίβεια των αναπαραστάσεών του, παρά μόνο από τη χρησιμότητα των αποτελεσμάτων του. Άρα η υπόθεση ότι ο εγκέφαλος τρέχει μια νοητική προσωμοίωση είναι συνεπής τόσο με την αντίληψη ότι έχουμε πρόσβαση στις νοητικές μας διεργασίες όσο και με το αντικειμενικό εύρημα ότι η άποψή μας για τις νοητικές μας διεργασίες είναι συχνά λανθασμένη.

Ποιο είναι λοιπόν το περιεχόμενο της υποκειμενικής εμπειρίας, με την υπόθεση του αυτομοντέλου; Όπως προαναφέρθηκε, το υποκειμενικό περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας θεωρούμε ότι αντιστοιχεί στη σχέση μεταξύ οργανισμού και περιβάλλοντος, και σύμφωνα με το Νοε εκφράζει τη γνώση του οργανισμού για τις εξαρτήσεις μεταξύ δράσης και διέγερσης, ή άλλως τις τρέχουσες προσδοκίες του οργανισμού όσον αφορά στο αισθητηριακό ερέθισμα. Για το υποκειμενικό περιεχόμενο της εμπειρίας της υποκειμενικότητας, την οποία ταυτίζω εδώ με την επίγνωση του εαυτού ως υποκειμένου, μπορούμε να υποθέσουμε κατ' αναλογία πως αντιστοιχεί στη σχέση μεταξύ οργανισμού και νοητικού μοντέλου και άρα εκφράζει τις αναμενόμενες εξαρτήσεις μεταξύ δράσης και

προσωμοίωσης, ή άλλως τις τρέχουσες προσδοκίες του οργανισμού όσον αφορά στις υποτιθέμενες αναπαραστάσεις του μοντέλου.

Με άλλα λόγια ο οργανισμός έχει επίγνωση του συνόλου των προσδοκιών που παράγονται από τον εγκέφαλο βάσει των αισθητηριακών διεγέρσεων, της λειτουργίας του αυτομοντέλου, και της σχέσης μεταξύ αυτών. Για να βγάλει νόημα η υπόθεση αυτή θα πρέπει να προσδιοριστεί το περιεχόμενο του αυτομοντέλου, η πηγή των πληροφοριών που παρέχονται σ' αυτό και η σχέση τους με τις νοητικές διεργασίες που όντως υλοποιεί ο εγκέφαλος ως νοητικό σύστημα (και όχι ως μοντέλο προσωμοίωσης), η θέση και η υπόσταση του συστήματος προσωμοίωσης, η σχέση του με τη συνειδητότητα και τις υποτιθέμενες τάξεις συνειδητότητας, κλπ

Σύμφωνα με την 3^η βασική αρχή, θεωρώ την υποκειμενικότητα του εαυτού το ίδιο φαινόμενο με την υποκειμενικότητα του αντιλήμματος, μόνο που στη μια περίπτωση αφορά σε εγκεφαλική λειτουργία που υλοποιεί το αυτομοντέλο ενώ στην άλλη περίπτωση σε εγκεφαλική λειτουργία που επεξεργάζεται αισθητηριακά ερεθίσματα. Εφόσον δεν υπάρχουν περιοχές συνειδητοποίησης αντιλημμάτων οι οποίες να είναι διακριτές από τις αισθητηριακές περιοχές επεξεργασίας του ερεθίσματος, έτσι δεν θα πρέπει να περιμένουμε να ανακαλύψουμε περιοχές συνειδητοποίησης του εαυτού που να είναι διακριτές από τις περιοχές δημιουργίας προσδοκιών για τη σχέση μεταξύ δράσης και νόησης. Θα πρέπει να περιμένουμε να εντοπίσουμε τις λειτουργίες του αυτομοντέλου, τουλάχιστον όσον αφορά στο θεμελιώδη ρόλο της πρόβλεψης των νοητικών αποτελεσμάτων.

Αν το σύστημα προσωμοίωσης έχει πράγματι ως βασική αποστολή τη δημιουργία «απαγωγών αντιγράφων» της νοητικής λειτουργίας για τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας της νόησης και για την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων των δράσεων τότε ενδεχομένως να εντοπίζεται σε μετωπιαίες περιοχές, απ' όπου κατά βάση απορρέουν όλες οι προσδοκίες. Δεν θεωρώ πιθανό να πρόκειται για κάποια εντοπισμένη λειτουργία.

Συνοψίζοντας, το αυτομοντέλο είναι το σύνολο των προσδοκιών για τις εσωτερικές και εξωτερικές καταστάσεις του οργανισμού που είναι προσβάσιμες στο νοητικό σύστημα. Το σύνολο των προσδοκιών για τις εξωτερικές καταστάσεις είναι το μοντέλο του κόσμου. Το σύνολο των προσδοκιών για τις νοητικές καταστάσεις είναι η κατασκευή του υποκειμένου. Και η κατασκευή της «τρέχουσας χρονικής στιγμής» που ενώνει το μοντέλο του κόσμου με το μοντέλο του εαυτού έχει ως αποτέλεσμα την υποκειμενικότητα του κόσμου και του εαυτού μέσα σε αυτόν, δηλαδή τη συνείδηση. Ένα πιο σύνθετο αυτομοντέλο, που μπορεί να αποδεσμευτεί από το «τώρα» και να μπορεί να αναπαραστήσει προσδοκίες για μελλοντικές, παρελθοντικές ή υποθετικές περιστάσεις, γίνεται ένα γνωστικό μοντέλο· κι ένα αυτομοντέλο που μπορεί αναδρομικά να αναπαραστήσει προσδοκίες για τον εαυτό του (μετα-αυτομοντέλο) γίνεται αυτοσυνείδηση και εαυτός με ιστορικότητα και αυτοαναφορά.

Το υποκείμενο της συνειδητής εμπειρίας, ο εαυτός, δεν υπάρχει ούτε στη φύση ούτε στον οργανισμό ούτε πουθενά. Πρόκειται για μια σύνθετη λειτουργική κατάσταση του εγκεφάλου του οργανισμού η οποία αναπαριστά ένα μοντέλο του κόσμου, ένα μοντέλο του νου, και σχέσεις μεταξύ των δύο. Το αναπαραστασιακό περιεχόμενο των μοντέλων αυτών είναι κατά βάση προγνωστικό, ως γνώση ή προσδοκία μεταβολών, και προέρχεται από τη σχέση του οργανισμού με τις αντίστοιχες διεγέρσεις (αισθητηριακές και νοητικές πληροφορίες).

Κλείνοντας, συνοψίζω τις θέσεις που εκφράστηκαν:

Πιστεύω πως τα κλασικά ερωτήματα του τύπου «τι είναι συνείδηση» είναι παραπλανητικά ή τουλάχιστον αντιπαραγωγικά

Τα προς εξήγηση φαινόμενα είναι οι διυποκειμενικά συστηματικές αναφορές περί υποκειμενικότητας και συνειδητού περιεχομένου της εμπειρίας, μαζί με τα υπόλοιπα νοητικά φαινόμενα, και από αυτή τη θεμελιώδη παρατήρηση θα πρέπει να προσδιορίζονται τα ερευνητικά ερωτήματα

Εστιάζω καταρχήν στο περιεχόμενο της εμπειρίας.

Βρίσκω ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την αισθησιοκινητική προσέγγιση του Νοë σύμφωνα με την οποία το περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας ταυτίζεται με την τρέχουσα γνώση του αντιληπτικού συστήματος για τη σχέση του οργανισμού με την αισθητηριακή διέγερση. Ερμηνεύω την «τρέχουσα γνώση» ως αναπαράσταση της προσδοκίας που συνδέεται με δράση του οργανισμού. Η συνολική γνώση της δυναμικής αισθητηριακής διέγερσης είναι η γνώση του κόσμου ή το εσωτερικό μοντέλο του κόσμου

Αντίστοιχα, η γνώση της δυναμικής ενδοαισθητηριακής διέγερσης (κιναισθητικής, ιδιοδεκτικής, σπλαχνικής κλπ) συναρτά το μοντέλο του σώματος (εικόνα του σώματος).

Θεωρώ βασικό συστατικό της υποκειμενικής εμπειρίας την επίγνωση του υποκειμένου, δηλαδή του εαυτού. Προτιμώ να προσεγγίσω το ζήτημα όχι ορίζοντας μια νέα ιδιότητα ή «τάξη» συνειδητότητας, παρά προσδιορίζοντας ένα αντίστοιχο τύπο περιεχομένου εμπειρίας το οποίο θα αντιστοιχεί στον εαυτό όπως το περιεχόμενο της αντιληπτικής εμπειρίας αντιστοιχεί στον κόσμο

Το υποκείμενο της εμπειρίας μπορεί να αντιστοιχεί στο μοντέλο του εαυτού, δηλαδή σε μια νοητική αναπαράσταση της δυναμικής νοητικής διέγερσης, μια προσωμοίωση του νου που ο Metzinger ονομάζει αυτομοντέλο. Η σχέση του αυτομοντέλου με το μοντέλο του κόσμου, το μοντέλο του σώματος, και το μοντέλο του εαυτού, που συναπαρτίζουν μια «τρέχουσα χρονική στιγμή» ισοδυναμεί με το περιεχόμενο της υποκειμενικότητας της εμπειρίας, αυτό που νιώθουμε ως οικειότητα.

Το αυτομοντέλο μπορεί να αναπαριστά αναδρομικά τον εαυτό του με αποτέλεσμα την αυτεπίγνωση-αυτοσυνείδηση· μπορεί να αναπαριστά το προσδοκώμενο αποτέλεσμα των προθέσεών του με αποτέλεσμα τη βούληση· μπορεί να αναπαριστά μελλοντικές ή υποθετικές καταστάσεις με αποτέλεσμα την αφηρημένη νόηση· μπορεί να αναπαριστά καταστάσεις άλλων ατόμων με αποτέλεσμα τη θεωρία του νου, τις ατομικές κοινωνικές σχέσεις και την κατασκευή κοινωνικού προσώπου.

Το αυτομοντέλο είναι καθολικά διαθέσιμο και μάλλον θα πρέπει να σχετίζεται στενά με την εννοιολογική ενεργοποίηση και το σύστημα της γλώσσας, έτσι ώστε να μπορεί να γίνει αντικείμενο αναφοράς όπως στην ενδοσκοπήση. Αντίθετα οι υπόλοιπες νοητικές λειτουργίες δεν είναι διαθέσιμες κι έτσι δεν είναι παρατηρήσιμες.

Το αυτομοντέλο δεν έχει άμεση πρόσβαση στις άλλες νοητικές λειτουργίες που υλοποιεί ο εγκέφαλος παρά μόνο έμμεση και επιλεκτική, προσεγγιστική στην καλύτερη περίπτωση. Μπορεί να είναι χρήσιμο όσο παράγει ακριβείς προσδοκίες, δεν αποτελεί όμως αξιόπιστη ένδειξη για τις άλλες νοητικές λειτουργίες.

Εφόσον ο εαυτός είναι μια λειτουργική κατάσταση του εγκεφάλου και μάλιστα ένα χρηστικό νοητικό κατασκεύασμα, δεν υπάρχει καμία αντίφαση μεταξύ της φαινομενολογίας της ελεύθερης βούλησης (ιδιότητα του μοντέλου) και τη φυσική αιτιότητα που διέπει τις εγκεφαλικές, και άρα τις νοητικές, διεργασίες (μαζί και το μοντέλο). Αν ο εγκέφαλος είναι ένα πλήρως ντετερμινιστικό σύστημα τότε η αίσθηση της ελεύθερης βούλησης και της ατομικής αυτονομίας είναι και αυτή πλήρως ντετερμινιστική (λειτουργική όσο και πλασματική).

Πιστεύω πως το πρόγραμμα αυτό που περιέγραψα μπορεί να μας καθοδηγήσει εποικοδομητικά σε συγκεκριμένες υποθέσεις, πειράματα, και μοντέλα επιμέρους προσωμοιώσεων, με απώτερο στόχο ένα πλήρες και ακριβές μοντέλο νόησης. Κλείνοντας, θέλω να επισημάνω πως η περιγραφή της υποκειμενικότητας γενικά και της βούλησης ειδικότερα, ως αμιγώς φυσικής διεργασίας, και ειδικότερα ως εγκεφαλικής λειτουργίας, δεν αναιρεί το φαινομενολογικό τους χαρακτήρα ούτε και δυναμιτίζει, όπως κάποιοι μπορεί να νομίζουν, τα θεμέλια της κοινωνίας, διότι στην ανθρώπινη κλίμακα, με την ανθρώπινη αντίληψη και για τις ανθρώπινες λειτουργίες η υποκειμενική αντίληψη της βούλησης, των εσκεμμένων πράξεων, της ευθύνης και της ενοχής, δεν πρόκειται να επηρεαστεί, όπως δεν πρόκειται οι άνθρωποι να σταματήσουν να ερωτεύονται επειδή οι επιστήμονες θα κατανοήσουν την αντίστοιχη νευροχημεία.